

The Cambridge History of the Napoleonic Wars, red. Alan Forrest,
t. 1–3, Cambridge 2022, Cambridge University Press, ss. XII + 496,
XIV + 744, XIV + 674

The Cambridge History of the Napoleonic Wars to najnowsze opracowanie, które — jak stwierdza redaktor Alan Forrest — czerpie z dorobku aktualnych badań historycznych i wiedzy najlepszych historyków zajmujących się epoką napoleońską. W kolejnych rozdziałach Autorzy kwestionują ustalenia poprzedników dotyczące natury konfliktów w okresie wojen napoleońskich. Stosując metodologie zaczerpnięte z historii społecznej oraz nowej historii wojskowości, dają obraz tych zmagających, pamiętają przy tym, że były one czymś więcej niż tylko walką o ziemię i zasoby kontynentu europejskiego.

Tom pierwszy, *Politics and Diplomacy*, pod redakcją Michaela Broersa i Philipa Dwyera, w części pierwszej (*The Origins of the Napoleonic Wars*) zawiera rozdziały odnoszące się do przyczyn konfliktów. Autorzy poszukują ich w skomplikowanej sytuacji międzynarodowej w XVIII w., stwierdzając, że niektórzy historycy wojskowości nie zdają sobie sprawy ze skali zależności między państwami europejskimi, także w wymiarze kolonialnym. Już wówczas rozbudowana armia, służąca wygrywaniu wojen, stała się podstawowym narzędziem do zdobycia hegemonii. Przełożyło się to na rozwój wydarzeń w dobie rewolucji i na początku XIX w. Na szczególną uwagę zasługują dwa rozdziały. Pierwszy analizuje francuską dyplomację rewolucyjną z lat 1789–1802. Podkreślono w nim rolę agresywnej polityki zagranicznej rewolucyjnej Francji, eksportującej budzące strach ideały: „liberté, égalité i fraternité”, co leżało u podstaw kolejnych koalicji antyfrancuskich. W drugim pada kluczowe pytanie, na ile wojny prowadzone przez Francję w latach 1792–1799 były rewolucyjne, a na ile zaborcze w czasach rewolucyjnych.

Część druga, *Napoleon and His Empire*, zawiera rozdziały odnoszące się do dziejów wewnętrznych imperium. Ukazano w nich rolę rodziny Bonapartów przez pryzmat jej doświadczeń — od wielkości, aż do zapomnienia. Poświęcono również uwagę elitom napoleońskim, które cesarz próbował zdefiniować i skonsolidować, co jednak stało w sprzeczności z dążeniem do maksymalizacji jego władzy. Zmierzono się z problemem funkcjonowania administracji napoleońskiej, ocenianej jako efektywna, choć w praktyce była daleka od ideału. Omówiono system prawny, stwierdzając, że przeszedł on gruntowną przebudowę łączącą wartości rewolucyjne ze zwrotem w stronę konserwatyzmu społecznego. Interesująco przedstawiono wojny i ekspansję ekonomiczną Francji, przynoszącą zdobycze w postaci nowych terytoriów, rynków i konsumentów. Nie zabrakło analizy złożonych relacji Napoleona z Kościołem, który przeżył w tej epoce jeden z najgłębszych kryzysów w swej historii. Skupiono też uwagę na państwach satelickich Francji, stwierdzając, że dominacja miała opresyjną naturę, ucieleśnianą przez ciężary wojenne. Klóciło się to z pragnieniem Napoleona, aby unowocześnić na kontynencie system prawny i administracyjny.

Trzecia część, *War Aims*, poświęcona jest źródłom konfliktów. Zmierzono się w niej z problemem dominacji francuskiej, podkreślając, że od początku cele Francji stały w sprzeczności z rewolucyjną zasadą samostanowienia narodów. Ostatecznie zwyciężył w nich ekspansjonizm odzwierciedlający tradycyjne interesy. Zainteresowanie wzbudza analiza strategii Habsburgów, będącej odpowiedzią na gruntowne przekształcenia Europy Środkowej czy polityki zagranicznej Prus, które próbowały utrzymać pozycję mocarstwową. Uwagę przyciąga rozdział poświęcony brytyjskim celom wojennym. Pada tu pytanie, na ile była to polityka bezstronnego arbitra, a na ile realizacja imperialnych ambicji. Równie ważna zdaje się analiza polityki Aleksandra I, prowadząca do konkluzji, że choć rywalizacja z Francją okazała się kosztowna, nie była daremna, gdyż wpłynęła na międzynarodową pozycję Rosji w XIX w. Znajdziemy tu również przedstawienie celów wojennych Imperium Osmańskiego, uwarunkowanych zagrożeniem

ambicjami terytorialnymi Rosji, państw Półwyspu Iberyjskiego, które Napoleon powiązał swoją ekspansją, czy państw skandynawskich, ze sprzecznymi dążeniami Danii i Szwecji.

Tom drugi, *Fighting the Napoleonic Wars*, pod redakcją Brunona Colsona i Alexandra Mikaberidzego, dotyczy dwóch dekad brutalnych zmagañ państw europejskich na niespotykaną dotąd skalę, od dolnego Nilu w Egipcie po Nowy Orlean i Karaiby w Ameryce, od Półwyspu Iberyjskiego, przez bezkresne równiny Rosji, aż do Oceanu Indyjskiego. Wojny napoleońskie nie były pierwszym konfliktem, który dotknął inne części świata, ale po raz pierwszy miało to miejsce w takim wymiarze. 23-letni okres wojen stanowił najpotężniejszy czynnik zmian między reformacją a I wojną światową. Dla pokoleń urodzonych pod koniec XVIII i na początku XIX w. wojny te były wydarzeniem definiującym. Wielką Wojną, która odmieniła Europę i inne części świata, a pod względem wielkości oraz intensywności przyćmiła wszystkie poprzednie konflikty. W samej Europie, w burzliwych latach 1792–1815, zginęło 4 mln ludzi, w tym ponad jedna trzecia pokolenia Francuzów urodzonych między 1786 a 1795 r. Były to bowiem wojny, które zademonstrowały nieznaną dotąd zdolność państw europejskich do mobilizacji zasobów demograficznych, gospodarczych i wojskowych na tak ogromną skalę.

Część pierwsza tomu drugiego, *The Nature of Warfare in the Napoleonic Era*, zawiera opis strategii i taktyki ówczesnych armii, podkreślając kontynuację przez cesarza Francuzów rewolucyjnego wezwania narodu pod broń. Przypomniano słynne stwierdzenie, że zwycięstwo leży w szybkości marszu żołnierzy. Poruszono także kwestie tzw. małych wojen na Haiti, w Kalabrii, Tyrolu i Hiszpanii, poszukując przyczyn decydujących o sukcesie lub porażce sił partyzantycznych. Nie pominięto również działań wojennych na morzu, które zdominowała niepokonana flota brytyjska. Autorzy rozdziałów pokazali, że wbrew przekonaniu wojny napoleońskie nie przyniosły rewolucji w sztuce wojennej. Dowódcy i oficerowie nadal działali według wskazań wcześniejszych teoretyków wojskowych, a innowacje techniczne i taktyczne były dopiero w trakcie powstawania.

Część druga, *The State of the Armed Forces*, prezentuje Wielką Armię, która była zapowiedzią (choć z epoki przedindustrialnej) kształtu armii połowych w XX w. Umożliwiło to Napoleonowi wypracowanie nowatorskiej i zwycięskiej praktyki operacji wojskowych. Przenalizowano, na ile reformatorskie wysiłki arcyksięcia Karola poprawiły skuteczność bojową armii austriackiej, oraz ukazano, jak porażki wymusiły zmiany w organizacji czy rekrutacji armii pruskiej. Źródeł sukcesów armii rosyjskiej poszukiwano w zorganizowaniu i wyszkoleniu na wzór zachodnioeuropejski, wspieranych przez skuteczne instytucje administracyjne i fiskalne. Scharakteryzowano armię brytyjską, która przeszła w tej epoce gruntowne reformy w taktyce i organizacji, oraz brytyjską Królewską Marynarkę Wojenną, która znacząco przyczyniła się do klęski Napoleona. Nie pominięto analizy stanu francuskiej Marynarki Wojennej, na której spoczywał ciężar obrony interesów cesarstwa, a dla której permanentny stan wojny był największą przeszkodą w skutecznej modernizacji.

Część trzecia, *Raising and Supplying the Armies*, jest poświęcona przedstawieniu kwestii logistyki w ówczesnych armiach i ukazaniu złożonych problemów związanych z przemieszczaniem, zaopatrzeniem, transportem i administracją, tak ważnymi w czasach wojny. Zaprezentowano ówczesne uzbrojenie, podsumowując ten okres jako czas stopniowych udoskonaleń, ale nie przełomowych wynalazków, z konkluzją o kluczowej roli artylerii na polu walki. W następnych trzech rozdziałach wnikliwie omówiono skuteczne metody finansowania wojny w napoleońskiej Francji oraz w Wielkiej Brytanii, w której opodatkowanie zamożnych warstw społeczeństwa w dużej mierze pozwoliło sfinansować wojnę, i w imperium Habsburgów, które pomimo przegrywanych wojen, rodzących problemy finansowe, znajdowało środki na kolejne kampanie.

Część czwarta, *Napoleon's Military Campaigns in Europe*, zawiera skrótowe opisy konfliktów. Autorzy starali się pokazać, jak rodziły się nowe trendy w prowadzeniu wojny i jak stopniowo materializowały się w przebiegu kolejnych kampanii. Rozpoczyna je rozdział o kampaniach włoskich Bonapartego z lat 1796–1800. Następne rozdziały dotyczą kampanii 1805 r. oraz tych z lat 1806–1807 w Prusach, a także prezentują przykłady logistycznego i operacyjnego geniuszu Napoleona, prowadzącego do błyskotliwych zwycięstw. Interesujący jest rozdział o inwazji na Półwysep Iberyjski w latach 1808–1814, w imię realizacji systemu kontynentalnego, co wywołało wyniszczający konflikt, który jednak w ocenie Autora nie miał decydującego wpływu na upadek Napoleona. W kolejnych rozdziałach omówiono wygraną przez Napoleona z wielkimi trudnościami konfrontację z Austrią w 1809 r. Opisano przebieg wyprawy na Rosję w 1812 r., którą zakończyła katastrofa spowodowana trudnościami logistycznymi (nie tyle z braku zaopatrzenia, ile niemożności dostarczenia go na czas). Przedstawiono wydarzenia kampanii 1813 r. w Europie Środkowej, zakończonej bitwą narodów — największą bitwą lądową przed I wojną światową, oraz kampanii 1814 r. we Francji, ujawniającej po raz ostatni błyskotliwy talent wielkiego wodza. Tę część kończy omówienie kampanii 1815 r., z trafną odpowiedzią na najczęściej zadawane pytanie, co by było, gdyby Napoleon wygrał pod Waterloo.

Część piąta, *Other Spheres of War*, porusza tematy pomijane we wcześniejszych studiach, a ukazujące globalny zasięg konfliktów z początku XIX w. Otwiera ją rozdział o Skandynawii, uwypuklający rosnącą rywalizację na tym obszarze między wielkimi mocarstwami, a także ukazujący, jak te wydarzenia przyczyniły się do powstania nowoczesnych państw narodowych. Interesująco przedstawiono wojnę na morzu — ważny i często pomijany aspekt wojen napoleońskich — która wpłynęła na ostateczny wynik konfliktu. Kolejny rozdział dotyczy kwestii niewolnictwa w kontekście wojny na Karaibach i buntu Haitańczyków, najbardziej znaczącego ze wszystkich tamtejszych powstań. Nie pominięto także kampanii w Egipcie, która przyniosła pierwszą nowożytną próbę włączenia społeczeństwa islamskiego do wspólnoty europejskiej. Choć wówczas nie udało się zmodernizować Egiptu, to na tej bazie Kavalali Mehmet Ali Pasza w następnej dekadzie oparł działania reformatorskie. Rzadko poruszaną problematykę zawiera kolejny rozdział. Omówiono w nim działania na Atlantyku

piratów, którzy w epoce wojen odgrywali znaczącą rolę na obszarach przybrzeżnych. W tej części opisano także wojnę amerykańsko-brytyjską z lat 1812–1815, której wynik ukształtował przyszłość Ameryki Północnej i kierunek rozwoju imperium brytyjskiego. Tom zamyka rozdział, w którym autorzy próbują określić miejsce wojen napoleońskich w historii wielkich konfliktów. Pada w nim pytanie: czy była to pierwsza wojna totalna? Mam poważne wątpliwości, czy wojny napoleońskie można porównać z dwudziestowiecznymi wojnami światowymi i czy skala mobilizacji ludności i zasobów uprawnia do takiego stwierdzenia. W czasie II wojny całe grupy ludności świadomie traktowano jako cel, a wielkość zniszczeń była nieporównywalna z czasami napoleońskimi. Spalenie Moskwy przez Rosjan stanowiło wyjątek, a nie regułę, jeśli chodzi o wojenny los ówczesnych miast europejskich. Trudno się też zgodzić z oceną redaktorów, że Napoleon Bonaparte, powszechnie uznawany za jednego z największych dowódców wojskowych, nie wniósł oryginalnego wkładu do teorii wojny, a jego geniusz polegał na zdolności do syntezy wcześniejszych innowacji i pomysłów oraz wdrażania ich w skuteczny i spójny sposób (s. 2). Wprawdzie Napoleon został pokonany, ale po nim wojna nigdy już nie była taka jak wcześniej.

Tom trzeci, *Experience, Culture and Memory*, pod redakcją Alana Forresta i Petera Hicksa, odchodzi od opisu działań militarnych na rzecz szerokiej refleksji nad społecznymi i kulturowymi skutkami wojen napoleońskich oraz pamięcią o nich. Nie ma bowiem dziedziny, na której wojny nie odcisnęłyby piętna. W część pierwszej, *The Experience of War*, przeanalizowano doświadczenia żołnierzy z wojen napoleońskich, pamiętając, że większość, z powodu analfabetyzmu, nie była w stanie pozostawić zapisu swoich odczuć. Pochylono się także nad wartościami, jak heroizm i męskość, kształtującymi morale żołnierzy, a utrwalanymi w pieśniach. Poruszono kwestię rozwoju medycyny wojskowej, widząc dysproporcje między osiągnięciami w tej dziedzinie i praktyką (choć 60–80 proc. żołnierzy z amputacjami kończyn przeżywało zabiegi). Omówiono rolę kobiet wspomagających żołnierzy i służących na rzecz wojny (szkoda, że pominięto Joannę Żubrową). Przypomniano również często bardzo okrutny los jeńców wojennych.

Część druga, *The Experience of Imperial Rule*, zawiera rozdziały o blokadzie kontynentalnej i wojnie ekonomicznej, która rozszerzyła się daleko poza Europę, wciągając w konflikt zarówno państwa satelickie, jak i neutralne. Poruszono też interesujący aspekt spotkania z ludźmi z odległych obszarów kontynentu podczas toczonych kampanii i doświadczenia, jakie to przynosiło. Przedstawiono stosunek społeczeństw europejskich do dominacji francuskiej, jako przykład wskazując Włochy, w których opór patriotów podsycali niechęć do autorytaryzmu i rozczarowanie brakiem radykalnych reform, jak również Księstwo Warszawskie, w którym świadomie w interesie narodowym współpracowano z Napoleonem, co miało swoje źródło w sytuacji politycznej w regionie pod koniec XVIII w. Nie pominięto tej formy oporu, którą były dezercje żołnierzy. Część tę zamyka rozdział o micie i rzeczywistości tzw. wojny wyzwoleniczej z lat 1813–1814, z próbą odpowiedzi na pytanie, czy była ona początkiem niemieckiego nacjonalizmu.

Nie ma wątpliwości, że wojny napoleońskie odcisnęły piętno na każdym aspekcie życia społeczeństwa. Część trzecia, *War, Culture and Memory*, dotyczy tego właśnie tematu, a otwiera ją rozdział analizujący, na ile i jak wspomnienia przekazywały pamięć o epoce wojen. Poruszono również kwestię ceremonii i obchodów publicznych, które z nową retoryką i symboliką służyły w czasach Napoleona zaangażowaniu i zjednoczeniu ludzi wokół propagowanych idei. Interesujące są rozważania o heroizmie jako integralnej części naszego rozumienia wojen rewolucyjnych i napoleońskich, zarówno w odniesieniu do bezpośrednich uczestników zmagani, jak i tych, którzy żyli w czasach konfliktów. Nie pominięto zagadnienia wpływu wojen napoleońskich na malarstwo i rzeźbę, pokazując, że wprowadziły one do sztuk pięknych dialog za pośrednictwem bardziej popularnych form, jak np. grafiki (brakuje jednak odpowiedniej ikonografii). Starano się przeanalizować, jak poeci i powieściopisarze utrwalali pamięć o wojnach. Interesujące rozważania zawiera rozdział o utworach na instrumenty klawiszowe, utrwalających we Francji heroiczny obraz wojen w tzw. muzyce opisowej. Nie zapomniano o karykaturze służącej jako narzędzie propagandy, mającej ośmieszyć przeciwnika. Przeanalizowano także obraz wojen napoleońskich w kinie europejskim, w którym zrealizowano 250 dzieł ukazujących tę problematykę. Część trzecią kończy rozdział poświęcony refleksji nad tym, jak wydarzenia z lat 1789–1815 po raz pierwszy przeniknęły w takiej skali do prywatnej egzystencji ludzi, wciągając ich w wir wydarzeń historycznych.

Rozdział pierwszy w części czwartej, *The Aftermath and Legacy of the War*, dotyczy losów weteranów, którzy w żadnym kraju nie spotykali się z oficjalnym uznaniem, a w burbońskiej Francji podchodzono do nich z dużą nieufnością. Następny rozdział zawiera interesujące rozważania nad tym, jak czas od zakończenia wojen napoleońskich i wspomnienia uczestników tych konfliktów i miejsca w nich kobiet wpłynęły na świadomość społeczną. Nie pominięto również wpływu konfliktów na teorię wojny, przywołując dzieła Antoine'a-Henriego Jominiego i Carla von Clausewitza. Interesujące są rozważania o rozwoju legitymizmu i idei konserwatywnych we Francji, kształtujących się pod wpływem sprzeciwu wobec rewolucji i rządów Napoleona, czy o spuściźnie ponapoleońskiej, którą był bonapartyzm powstały w odpowiedzi na kryzys wywołany nieustanną walką między rewolucją a *ancien régime*. Ważne miejsce zajmuje rozdział dotyczący skutków wojen dla ukształtowania się systemu międzynarodowego z dominacją imperium brytyjskiego i Rosji. Z jednej strony system ten starał się zagwarantować bezpieczeństwo zbiorowe, z drugiej otwierał Anglii i Rosji drogę do ekspansji. Ważne są rozważania o skutkach okupacji Hiszpanii przez Napoleona, co pobudziło ruchy niepodległościowe w Ameryce Łacińskiej, tworząc nową rzeczywistość polityczną w regionie, a także o wpływie wojen na ukształtowanie się globalnego imperium brytyjskiego w latach 1815–1914, co było konsekwencją wygrania rywalizacji z Francją. Ostatni rozdział w tomie traktuje o pamięci wojen napoleońskich, w której wspomnianie i historia przeplatają się, aktywując niezwykle skuteczny mechanizm komunikacyjny, utrwalający wydarzenia, ale z projekcją przyszłości. Z powyższych rozdziałów, poza analizą bezpośredniego

doświadczenia uczestników wojen napoleońskich, wynika, że konflikty te stanowiły epokowy próg, który trwale zmienił życie codzienne i wyobraźnię Europejczyków, wywierając na nich wpływ aż po dzień dzisiejszy. Każdy tom zawiera wskazania bibliograficzne i indeks.

Korzystając ze zmian wywołanych przez rewolucję, Napoleon nadał ton prowadzeniu wojny na skalę i z intensywnością wcześniej niespotykaną. Przyczyny i przebieg tych konfliktów zostały przeanalizowane w recenzowanej monografii. Zawiera ona nie tylko opisy kluczowych kampanii i bitew, ale także odpowiedzi na pytania, dlaczego państwa Europy ruszyły na długotrwałe wojny i z jakimi wyzwaniami musiały się zmierzyć. Przyniosło to tyle wydarzeń, a w ich konsekwencji tak wiele zmian, że wydaje się niemożliwe przedstawienie ich w jednym opracowaniu. Autorom *The Cambridge History of the Napoleonic Wars* w dużej mierze to się jednak udało. Jedną z mocniejszych stron pracy jest zwrócenie uwagi na ponadnarodowy, globalny kontekst wojen napoleońskich, zgodny z nowymi trendami w badaniach historycznych. Konstrukcja monografii jest logiczna i zrozumiała, zawierając aż 82 rozdziały w trzech tomach. Opracowanie zostało napisane przez Autorów — co należy podkreślić — którzy są ekspertami w poruszanych zagadnieniach. Przemyślana treść poszczególnych rozdziałów dostarcza olbrzymiego ładunku wiedzy, odzwierciedlającego wyniki współczesnych badań nad epoką napoleońską. Oczywiście nie wszystkie rozdziały w nowatorski sposób ujmują opisywane zagadnienia, zdarzają się takie, które są tylko powtórzeniem znanych ustaleń. Jednocześnie nie wszystkie kwestie związane z tematem monografii zostały w niej omówione. To stwierdzenie stanowi zachętę do dalszych badań i nowych publikacji, dla których recenzowana praca będzie punktem wyjścia.

Dariusz Nawrot
(Katowice)